

АВТ
Г93

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

*Шановному
Юрію Михайловичу
Гузела з повагою
С.М. Гузела*

УДК 343.1 (122)

Гузела Михайло Васильович

**ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ
ЗЛОЧИНОМ ШКОДИ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ
СУДУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес;
криміналістика; судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів 1999

В 0 1 0 0 2 1 5 2

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу і криміналістики
Львівського державного університету імені Івана Франка

Науковий керівник : доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
Заслужений юрист України
НОР Василь Тимофійович

Офіційні опоненти : доктор юридичних наук, професор
академік Академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України
КОСТИЦЬКИЙ Михайло Васильович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя Київського
університету імені Тараса Шевченка
ШИБИКО Василь Петрович

Провідна організація : Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого Міносвіти України

Захист дисертації відбудеться 8 жовтня 1999 року о 11 годині на
засіданні спеціалізованої Вченої ради К. 35.051.03. у Львівському державному
університеті імені Івана Франка за адресою 290000, м. Львів, вул. Січових
Стрільців, 14 (зал засідань юридичного факультету, Г-409).

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Львівського
державного університету імені Івана Франка (290005, м. Львів, вул.
Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано "6" вересня 1999 року

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради
доктор юридичних наук,
професор

В.М.Коссак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Українська держава переживає сьогодні період становлення та розбудови власної державності. В цей період відбуваються значні зміни економічних, політичних та соціальних орієнтирів суспільства, здійснюється формування власних політичних інститутів, національного законодавства тощо.

З прийняттям нової Конституції Україна вступила у принципово новий етап розбудови демократичної соціальної правової держави охоронного типу. Тому, на сьогодні основним завданням суспільства і держави є впровадження прийнятих конституційних положень в життя. Конституція залишатиметься декларативним актом, якщо діюче законодавство якнайповніше і в найкоротші терміни не буде приведено у відповідність до її норм, якщо не буде сформована система дієздатних державних структур, здатних забезпечити реалізацію головного принципу Конституції, що саме "... людина, її життя і здоров'я, честь і власна гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю для держави". Тільки в такому випадку з впевненістю можна стверджувати, що Україна розвивається як демократична, соціальна, правова держава.

Життєва необхідність становлення України як правової держави, формування дієздатних її структур і органів вимагає значного підвищення потенціалу правової науки, зокрема, науки про кримінальне судочинство. Така необхідність знову ж таки **викликана, насамперед, тим, що в правовій державі найвищим надбанням є особа-громадянин.** Тому діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення захисту прав і свобод своїх громадян на основі поваги до особи, як найширшого визнання загальнолюдських гуманістичних цінностей. Конституція України, увібравши в себе основні засади Загальної декларації прав людини, проголошує утвердження і забезпечення прав і свобод людини головним обов'язком, визначальним принципом діяльності держави. При цьому, одне з основних місць в забезпеченні цих прав і свобод громадян в державі належить суду, як найнадійнішому державному гаранту прав людини і громадянина. В сучасних умовах реалізації судово-правової реформи, основною метою якої є створення судочинства охоронного типу, особливої актуальності набувають питання розширення та зміцнення процесуальних гарантій правосуддя, як найширшого забезпечення прав особи в кримінальному процесі, який безпосередньо пов'язаний з випадками найбільш небезпечного порушення прав особи в суспільстві - злочину.

Одним з напрямків посилення правових гарантій захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинного посягання осіб є покращення законодавчого врегулювання відшкодування заподіяної злочином шкоди, розширення, з цією метою, взаємодії різних галузей права. Заподіяння злочином шкоди є підставою для виникнення цивільно-правової відповідальності правопорушника перед потерпілим (обов'язок правопорушника відшкодувати потерпілому заподіяну злочином шкоду). Відповідно до норм матеріального права шкода, спричинена внаслідок порушення абсолютного правовідношення, тобто, внаслідок порушення обов'язку утримуватись від посягання на правові блага інших осіб, підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Тобто, шкода, яка заподіяна потерпілому суспільно-небезпечним протиправним діянням, є об'єктом відшкодування. Слід зазначити, що правові системи багатьох країн світу, в тому числі і правова система України, передбачають також можливість відшкодування винною у вчиненні злочинного діяння особою на користь потерпілого

заподіяної злочином шкоди з допомогою механізму, встановленого нормами кримінально-процесуального права.

Чинний кримінально-процесуальний закон України передбачає ряд процесуальних способів відшкодування шкоди, заподіяної в результаті злочинного посягання, зокрема: розгляд і вирішення заявленого цивільного позову в кримінальній справі про відшкодування шкоди, заподіяної злочином; відшкодування завданих злочином матеріальних збитків в кримінальному судочинстві з власної ініціативи суду; повернення потерпілим від злочину особам предметів злочинного посягання - речовинних доказів (кримінально-процесуальна реституція); покладення на неповнолітнього правопорушника кримінально-правового обов'язку загладити (усунути, відшкодувати) завдані матеріальні збитки як примусового заходу виховного характеру (даний спосіб застосовувався і продовжує застосовуватися в законодавстві багатьох пострадянських держав як міра кримінального покарання або як примусовий захід виховного характеру до неповнолітнього правопорушника); покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку відшкодувати завдані злочином матеріальні збитки, що застосовується у вигляді пробачійної (випробувальної) умови при наданні відстрочки виконання вироку, яким засудженому обрано покарання у вигляді позбавлення волі (відповідно до ст.46¹ КК України). При цьому, обов'язок усунути (згладити, відшкодувати) завдані матеріальні збитки як кримінально-правовий засіб впливу на винну у вчиненні злочину особу передбачений не кримінально-процесуальним, а кримінальним матеріальним законом. Слід зауважити, що застосування цього засобу (покладення обов'язку) є можливим виключно в кримінальному судочинстві і установленому кримінально-процесуальним законом порядку, а тому є всі підстави віднести цей спосіб захисту до кримінально-процесуальних засобів захисту майнових прав осіб, що потерпіли від злочину.

Отже, відшкодування заподіяної злочином шкоди не є чимось новим для кримінально-процесуального та кримінального матеріального права. У випадках заподіяння шкоди злочином (суспільно-небезпечним діянням), норми даних галузей права можуть бути безпосередньо правовою основою для здійснення винною особою реального відшкодування завданих злочином збитків.

Зі всіх передбачених кримінально-процесуальним законодавством способів (форм) відшкодування (усунення) заподіяної злочином шкоди найменше дослідженим є відшкодування шкоди в кримінальному судочинстві з ініціативи суду. Багато питань, які виникають з цього приводу в процесуальній теорії та в судовій практиці, залишаються невирішеними. Цьому значною мірою сприяє і нечітка законодавча регламентація норм вказаного інституту, повна відсутність механізму реалізації цих норм, недостатнє використання його судами.

Заподіяння майнової шкоди таким суспільно-небезпечним деліктом, яким є злочин, завжди викликає відповідну реакцію на це суспільства і держави. Адже, їм не байдуже, - будуть чи не будуть в даному випадку відшкодовані збитки, відмовляється чи ні потерпілий від присудження йому відшкодування, активно чи пасивно веде він себе щодо відшкодування йому збитків. Діяння, що заподіяло матеріальну шкоду, становить публічний інтерес, який також суттєво впливає на можливість усунення наслідків цього діяння (незалежно від способів такого усунення). Держава і суспільство в цілому зацікавлені в тому, щоб шкода була відшкодована і щоб потерпіла особа зуміла реалізувати своє право на її відшкодування. І якщо потерпілий через які-небудь причини цього не зробить, то держава, виходячи з презумпції, що кожна особа, якій завдано матеріальних збитків від злочину, бажає їх відшкодування, але, в силу поважних причин, не може належним чином захистити порушені права,

зобов'язує суд з власної ініціативи стягнути з заподіювача збитки і, цим самим, відновити порушені злочином майнові права потерпілого. Таке вирішення питання жодною мірою не порушує суб'єктивне право потерпілого на відшкодування збитків розпоряджатися ним на свій розсуд (відмовитися від відшкодування, вказавши суду причини відмови і не порушуючи, при цьому, прав та інтересів інших осіб). Тому, як видається, більш детального вивчення, особливо сьогодні, вимагає такий спосіб захисту порушених злочином прав, як відшкодування заподіяних злочином збитків з власної ініціативи суду.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України передбачає можливість вирішення питання про відшкодування матеріальних збитків судом з власної ініціативи через закріплення певного кримінально-процесуального обов'язку суду. Це положення безпосередньо закріплено в ст. 29 КПК України. Зокрема, ч.2 і 3 статті 29 КПК України вказує, що, у випадку незаявлення потерпілим (його представником чи прокурором) цивільного позову, суд зобов'язаний при ухваленні вироку з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином потерпілому, щоб його майнові права і інтереси не залишились незахищеними. Зміст вказаної норми процесуального закону полягає в існуванні права і обов'язку суду при вирішенні ним питання про кримінальну відповідальність одночасно реалізувати і відповідальність майнову (матеріальну). Вказана норма встановлює, що суд зобов'язаний вирішити питання про відшкодування збитків у випадках, якщо шкода заподіяна державному майну, а цивільний позов про її відшкодування не був заявлений, хоч цього вимагає охорона державних інтересів. Що ж до випадків заподіяння майнової шкоди фізичній особі, яка не заявила цивільного позову до початку судового слідства, то обов'язок суду з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування шкоди від злочину існує тільки за наявності поважної причини незаявлення такого позову.

Щодо самої проблеми ініціативи суду в відшкодуванні потерпілому заподіяної злочином шкоди, то існують різні думки серед вчених-процесуалістів. Так, А.Добровольський та Н.Башкатов характеризують таке присудження за ініціативою суду як одну з особливостей позовного провадження в кримінальній справі, тобто, право на заявлення цивільного позову реалізується судом з власної ініціативи. На думку ж С.А.Альперта, П.П.Гурєва, В.Даєва, З.Зінатуліна, А.Мазалова, В.Т.Нора та інших вчених, присудження судом до відшкодування завданих злочином збитків є самостійним інститутом захисту в кримінальному судочинстві.

Для позовного способу захисту характерним є пред'явлення цивільного позову, що породжує виникнення певних процесуальних відносин, учасниками яких є, насамперед, цивільний позивач (як правило - потерпілий) і відповідач (як правило - підсудний). У випадку ж присудження судом з власної ініціативи до відшкодування заподіяної злочином шкоди позовна заява відсутня, що, своєю чергою, зумовлює відсутність окремих процесуальних сторін. Суд, дослідивши всі докази, що підтверджують факт заподіяння злочином шкоди потерпілому, з власної ініціативи вирішує питання про відшкодування шкоди останньому. При цьому, рішення суду за характером - процесуальне, і не породжує нового матеріально-правового відношення. Тобто, це відношення вже існує до початку процесу - з моменту вчинення злочину і, отже, з моменту заподіяння шкоди, а рішення суду з власної ініціативи про **присудження до відшкодування завданої злочином шкоди** лише передбачає процесуальний результат розгляду питання про існування такого відношення і вказує на наслідки його врегулювання.

На основі вищенаведеного, є підстави стверджувати, що відшкодування заподіяної злочинним діянням шкоди з ініціативи суду за своєю правовою природою є самостійним інститутом кримінального судочинства, який поряд з інститутом цивільного позову в кримінальному процесі покликаний забезпечити захист прав громадян та держави, яким в результаті вчиненого злочинного діяння завдано матеріальних збитків.

Питання відшкодування шкоди за ініціативою суду в чинному кримінальному судочинстві не знайшли детального законодавчого врегулювання. Насамперед, законодавством не передбачено процесуального механізму вирішення цього питання на практиці. Як наслідок, в практичній діяльності судів цей інститут не знаходить широкого застосування. В переважній більшості кримінальних справ, в яких в силу певних причин цивільний позов не був заявлений, питання про розмір майнової шкоди та про її відшкодування в кримінальному процесі не вирішувалось зовсім, хоч, відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства України, - це обов'язок суду. Тому видається, що чи найнеобхіднішим сьогодні є вироблення і законодавче закріплення дієвого механізму реалізації судом вказаного процесуального обов'язку.

Недостатнє наукове дослідження проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в теорії кримінального процесу України, її актуальність в умовах посилення правового захисту особи в державі і зростання ролі суду як основного гаранта законності та прав людини, незначне застосування цього інституту в судовій практиці, необхідність вироблення і удосконалення механізму його реалізації в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України - все це і визначило вибір теми та вказує на актуальність даного дисертаційного дослідження, його теоретичне та практичне значення.

Дисертація підготовлена відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри кримінального права і процесу Львівського державного університету ім. Івана Франка.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні інститути відшкодування заподіяної злочином шкоди, зокрема, інститут відшкодування шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві. Предметом дослідження є норми діючого кримінально-процесуального законодавства України, які регулюють питання відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві, зокрема, дослідження відшкодування в кримінальному процесі заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду, а також теоретичні положення використання інституту відшкодування шкоди в кримінально-процесуальному законодавстві, зарубіжний досвід використання та обґрунтування необхідності більш широкого використання цього кримінально-процесуального засобу впливу на винну особу в майбутньому кримінально-процесуальному законі (Кримінально-процесуальному кодексі) України.

Мета і завдання дослідження. Мета, яку поставив перед собою автор дослідження, полягає в тому, щоб: з'ясувати поняття та зміст кримінально-процесуальної функції; обґрунтувати існування в кримінальному судочинстві кримінально-процесуальної функції захисту порушених злочином прав і законних інтересів потерпілих осіб; з'ясувати суть, обґрунтувати правову природу та особливості інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві та сформулювати теоретичні кримінально-процесуальні положення щодо можливостей використання його в кримінальному процесі для більш повної і дієвої реалізації названої функції кримінального судочинства.

Відповідно до поставленої мети в дисертації зроблено спробу вирішити наступні наукові завдання:

- з'ясувати теоретичні положення вчення про кримінально-процесуальні функції;
- провести дослідження негативних майнових наслідків, що спричинилися в результаті вчинення злочину, та обґрунтувати необхідність використання кримінально-процесуальних засобів їх усунення;
- виявити можливі форми і способи використання інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінально-процесуальному законодавстві України;
- довести наявність в кримінальному процесі функції захисту порушених злочином майнових та особистих немайнових прав потерпілих від злочину та провести дослідження механізму її реалізації;
- з'ясувати суть, правову природу та процесуальні підстави застосування кримінально-процесуального інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду та провести відмежування цього інституту від інших інститутів відшкодування шкоди, що використовуються в кримінальному судочинстві;
- висвітлити можливості і межі застосування відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду на основній та контрольних стадіях кримінального судочинства;
- висвітлити теоретичні погляди щодо можливостей використання інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди в новому кримінально-процесуальному законодавстві України;
- провести аналіз кримінально-процесуального законодавства різних країн щодо використання в ньому інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди;
- сформулювати пропозиції до проекту Кримінально-процесуального кодексу України з приводу удосконалення правового механізму відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду.

Методологічні основи дисертації. Методологічною основою дисертації є сучасні методи пізнання, що ґрунтуються на філософії загальнолюдських цінностей. Із спеціальних методів дослідження в роботі застосовані системний, структурний, функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий, юридичного аналізу, логічний, статистичний, метод моделювання і прогнозування та інші.

Науково-теоретичною базою дослідження стали роботи в галузі кримінально-процесуального та кримінального права вітчизняних та зарубіжних вчених, загальної теорії права і держави, історії права і держави України та зарубіжних країн, наукові праці з окремих питань цивільного права тощо. Зокрема, дослідження таких провідних вчених-процесуалістів як С.А.Альперт, А.А.Александров, Ю.М.Грошевой, П.П.Гуреев, В.Дасв, А.А.Добровольський, З.Зінатуллин, Л.Д.Кокорев, А.Г.Мазалов, М.М.Міхесенко, Е.Г.Мартинчик, В.Т.Нор, В.Я.Понарін, В.М.Савицький, М.С.Строгович, Ф.Н.Фаткуллін, В.П.Шибіко, М.А.Чельцов. Істотний внесок в дослідження питань про відшкодування шкоди в кримінальному судочинстві внесли польські вчені-процесуалісти В.Дашкевич, А.Кафарський, А.Мужиновський, М.Чесляк, чії ідеї становлять значний інтерес для процесуальної доктрини і законодавства України.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, одержані внаслідок вивчення кримінальних справ, розглянутих судами Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької областей (всього вивчено 163 кримінальні справи) та опитування суддів і працівників прокуратури (всього опитано 86 працівників) з метою вивчення їх професійної позиції стосовно проблеми використання в кримінальному

законодавстві України інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди, взагалі, та з власної ініціативи суду, зокрема. Проведено також опитування потерпілих від злочинних діянь з метою з'ясування їх ставлення до розширення використання інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві, зокрема, відшкодування шкоди з ініціативи суду.

Нормативну базу дослідження склали Конституція України, чинне кримінально-процесуальне, кримінальне, цивільне та цивільно-процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти окремих зарубіжних країн, Української Радянської Соціалістичної Республіки та колишнього Союзу РСР, проекти Кримінально-процесуального кодексу України.

В роботі широко використано правову енциклопедично-довідкову літературу.

Наукова новизна дисертації полягає, насамперед, у тому, що в роботі вперше в українській кримінально-процесуальній науці комплексно розглянуто питання використання інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві. При цьому, зроблена спроба розв'язання низки складних дискусійних питань про його правову природу, функції, які він виконує в кримінальному судочинстві, механізм реалізації цього інституту та його місце в системі кримінально-процесуальних засобів захисту порушених злочином, насамперед, майнових прав та інтересів потерпілих.

Обґрунтовується необхідність використання в новому кримінально-процесуальному законодавстві інституту відшкодування завданої злочином шкоди з ініціативи суду, та сформульовані пропозиції про можливі напрямки його використання.

На основі проведеного дослідження **сформульовано ряд положень, узагальнень, висновків та пропозицій, які вносяться на захист:**

1. На основі теоретичного аналізу досліджень про функції в кримінальному процесі сформульовано визначення поняття кримінально-процесуальної функції та проаналізовано основні види функцій в кримінальному судочинстві.

2. Зроблено висновок про те, що захист порушених злочином прав та законних інтересів є окремою кримінально-процесуальною функцією.

3. Обґрунтовується висновок, що відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду є самостійним інститутом кримінального судочинства, який, поряд з інститутом цивільного позову в кримінальному процесі, покликаний забезпечити захист прав громадян та держави, яким внаслідок вчинення злочинного діяння завдано матеріальних збитків.

4. Зроблено узагальнення, на підставі якого є підстави стверджувати, що, незважаючи на незначне використання в судовій практиці інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду, його застосування в судовій практиці все ж має місце, і з його допомогою здійснюється реальний захист порушених злочином майнових прав громадян та держави.

5. Формулюється висновок, що потерпілий від злочину, і особа, винна у вчиненні злочину (обвинувачений, підсудний), мають бути реально рівноправними учасниками процесу. Кримінально-процесуальний закон має містити гарантії відновлення порушених злочином майнових прав та інтересів потерпілих осіб.

6. Обґрунтовується необхідність запровадження в майбутньому кримінально-процесуальному законодавстві України норми, яка закріплювала б обов'язок суду реалізувати відшкодування заподіяної злочином шкоди потерпілому.

7. Аргументується необхідність закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві України окремої норми, яка регламентувала б процесуальний механізм

відшкодування заподіяної злочином шкоди потерпілому з ініціативи суду. Запропоновано текст такої норми.

8. Робиться висновок про можливість реалізації відшкодування завданих злочином матеріальних збитків за ініціативою суду на контрольних стадіях кримінального судочинства і що воно не тягне погіршення становища засудженого.

Практичне значення роботи. Одержані результати дослідження можуть бути використані при проведенні подальших наукових досліджень цієї проблеми, при підготовці нового Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, а також при підготовці постанов Пленуму Верховного Суду України, в яких йдеться про роз'яснення та рекомендації щодо відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи доповідались і обговорювались на всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, зокрема, на I, II, III, IV, V Регіональних наукових конференціях "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні", які проходили у м. Львові відповідно у лютому 1995 року, у лютому 1996 року, у лютому 1997 року, у лютому 1998 року, у лютому 1999 року, на III Всеукраїнській конференції у м. Києві (1995 рік), викладались в курсі Кримінального процесу для студентів та аспірантів Львівського університету імені Івана Франка, обговорювались на семінарах суддів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Матеріали по темі дисертації опубліковані в дев'яти публікаціях у вітчизняних виданнях.

Структура дисертації. Структура роботи обумовлена метою та предметом дослідження. Дисертація (обсягом 190 с.) складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається предмет та об'єкт, мета і завдання дослідження, характеризується його методологія, теоретична база, науково-практичне значення, структура, а також формулюються основні положення, які виносяться на захист.

Розділ I "Захист порушених злочином майнових прав та законних інтересів потерпілих як кримінально-процесуальна функція" складається з трьох підрозділів. У цьому розділі дисертації проводиться дослідження кримінально-процесуальних функцій, а саме: автор аналізує різноманітні підходи щодо визначення поняття кримінально-процесуальної функції, обґрунтовує існування в кримінальному процесі певних видів кримінально-процесуальних функцій, проводить дослідження суспільно-небезпечних наслідків злочину, зокрема, заподіяної злочином майнової та іншої шкоди, та кримінально-процесуальних засобів усунення цих наслідків, проводить детальне дослідження захисту порушених злочином майнових прав потерпілих осіб як виду кримінально-процесуальної функції.

Питання кримінально-процесуальних функцій є досить складною і дискусійною проблемою кримінально-процесуального права. Аналіз фахової літератури як радянського, так і пострадянського періоду, наукових праць українських вчених-процесуалістів дозволив виділити основні наукові позиції з цього питання, а саме: визначення кримінально-процесуальної функції як "окремої частини кримінально-процесуальної діяльності" (Р.Д.Рахунюв); як "виражених в певних напрямках кримінально-процесуальної діяльності ролі та призначення суб'єктів процесу" (П.С.Елькінд); як "суспільного призначення і ролі учасників процесу, які

визначаються нормами права..." (В.Г.Дасв); як окремого, регламентованого законом, напрямку кримінально-процесуальної діяльності суб'єктів кримінального судочинства (Ю.М.Грошевої, В.М.Савицький, Л.Д.Кокорев, В.Т.Нор).

В результаті аналізу перелічених позицій і додаткової аргументації автор дійшов висновку, що кримінально-процесуальна функція становить собою регламентований кримінально-процесуальним законом певний напрямок діяльності суб'єктів кримінального процесу. Власне, такий підхід до визначення поняття кримінально-процесуальної функції повністю відповідає змісту ст.2 КПК України, яка, формулюючи основні завдання кримінального судочинства України, визначає призначення і характер окремих напрямів діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Автор доводить, що розуміння кримінально-процесуальної функції є неможливим без дослідження її змісту в аспекті вирішення основних завдань кримінального судочинства, і робить висновок про те, що поряд з основними функціями кримінального процесу (обвинувачення, захист, вирішення справи) на всіх стадіях реалізується функція захисту порушених злочином майнових (та інших) прав потерпілих, основним завданням якої є відшкодування (усунення) заподіяної злочином шкоди, як одного з негативних наслідків суспільно-небезпечного діяння.

В ході проведеного аналізу шкоди як одного з негативних наслідків злочину автор дійшов висновку про поділ таких наслідків на матеріальні і нематеріальні, вибравши в якості класифікаційної ознаки відповідно наявність чи відсутність внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння матеріальних збитків.

Матеріальні наслідки вчиненого злочину виражаються, передусім, в завданій цим злочином шкоді об'єктам злочинного посягання (суспільним відносинам з приводу забезпечення права власності на державне, колективне чи особисте громадян майно). Тобто, державне, колективне чи особисте громадян майно внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння знищується, пошкоджується, викрадається, а власникам (законним володільцям) цього майна завдається матеріальних збитків, які чітко наділені кількісними ознаками (характеристиками). Отже, матеріальний наслідок злочину можна чітко виразити в грошовому еквіваленті, що, своєю чергою, надає можливість суду прийняти рішення про його усунення шляхом відшкодування заподіяних цим злочином матеріальних збитків.

Стосовно ж нематеріальних наслідків суспільно-небезпечного діяння (моральна шкода, фізичні страждання і т.д.), то кількісне їх визначення може бути виключно відносним. Тобто, потерпіла від злочину особа на власний розсуд встановлює кількісну ознаку (грошовий еквівалент) заподіяної їй шкоди, а суд в процесі розгляду кримінальної справи та дослідження наявних доказів сам доходить одного з висновків: повністю задовольнити вимоги потерпілого; задовольнити цю вимогу в частині; відмовити в задоволенні вимоги.

Автор відзначає, що кримінально-процесуальне законодавство України передбачає певні процесуально-правові засоби захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих, які можуть застосовуватись в кримінальному судочинстві. Засобами (способами) захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих, зокрема є: розгляд і вирішення цивільного позову в кримінальній справі; відшкодування завданих злочином матеріальних збитків з власної ініціативи суду; повернення потерпілим від злочину особам предметів злочинного посягання - речовинних доказів (кримінально-процесуальна реституція); покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку загладити (усунути, відшкодувати) завдані матеріальні збитки (даний спосіб закріплений, чи був закріплений в кримінальному законодавстві деяких держав - колишніх республік СРСР, у вигляді

міри кримінального покарання чи примусової міри виховного характеру до неповнолітнього правопорушника, яка не є кримінальним покаранням); покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку відшкодувати завдані злочином матеріальні збитки, що застосовується у вигляді пробаційної (випробувальної) умови при відстрочці виконання вироку, яким засудженому обрано покарання у вигляді позбавлення волі (відповідно до ст. 46¹ КК України). Слід наголосити, що покладення обов'язку усунути (згладити, відшкодувати) заподіяну шкоду як кримінально-правовий захід впливу на винну у вчиненні злочину особу передбачений чинним кримінальним матеріальним законом (ст. 46¹ та ст.11 Кримінального кодексу України). Разом з тим, застосування цього засобу (покладення обов'язку) є можливим лише в кримінальному судочинстві і тільки у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку, а тому є всі підстави віднести цей спосіб захисту до кримінально-процесуальних засобів захисту майнових прав потерпілих від злочину осіб.

В ході проведеного аналізу виявлено, що кожен з цих засобів повністю забезпечує можливість відновлення майнового та іншого (морального, фізичного) стану потерпілих від злочину осіб, значною мірою компенсує її моральні та фізичні страждання. Кожний з них передбачає систему певних процесуальних дій, спрямованих на з'ясування (встановлення) характеру і розміру заподіяної злочином шкоди, забезпечення її відшкодування, присудження судом до її відшкодування (до відновлення попереднього стану), безпосереднє виконання відшкодування, перевірку правильності вирішення судом першої інстанції питання про відшкодування заподіяної злочином шкоди судами касаційної та наглядної інстанції.

Для вирішення завдання захисту, насамперед, порушених злочином майнових прав, крім кримінально-процесуальних, застосовуються і різного роду організаційні засоби, які полягають у: виявленні протиправно вилученого обвинуваченим (підсудним) у потерпілого майна; встановленні наявності майна, на яке може бути накладено арешт з метою забезпечення відшкодування завданих злочином збитків; спонуканні спричинювачів шкоди (обвинуваченого, підсудного) або осіб, що несуть майнову відповідальність за їх дії, до добровільного відшкодування збитків тощо.

З огляду на публічне начало кримінального судочинства, а також на те, що законодавець вводить в кримінальний процес і спеціальних суб'єктів (цивільного позивача і цивільного відповідача), процесуальний інтерес яких носить виключно майновий характер, автор робить висновок, що держава в особі органів, які провадять кримінальний процес, виявляє неабияку публічну зацікавленість щодо захисту майнових прав потерпілих від злочину, і тому вважає, що захист порушених злочином майнових прав потерпілих в кримінальному процесі України, - це окремий напрям діяльності органів, що провадять судочинство, та учасників процесу, який наділений всіма властивостями (ознаками) кримінально-процесуальної функції, а саме: має своє специфічне завдання в процесі; має процесуальні форми (способи) вирішення; існують суб'єкти та процесуальні заходи, за допомогою яких розв'язується дане завдання кримінального судочинства.

Це дало підстави автору зробити остаточний висновок про те, що в кримінальному процесі України поряд з іншими кримінально-процесуальними функціями існує ще й самостійна функція захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих осіб, яка ні в якому разі не охоплюється функцією обвинувачення.

Розділ 2 “Суть, правова природа і особливості відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України”, який складається з чотирьох підрозділів, присвячений з'ясуванню поняття та особливостей відшкодування завданої злочином майнової та іншої шкоди з власної ініціативи суду в кримінальному судочинстві України, а також детальному аналізу процесуальних підстав відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду.

У випадку порушення суб'єктивного права внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння (злочину) кримінально-процесуальне законодавство України передбачає з метою захисту цього права в кримінальному судочинстві крім позовного способу захисту і інші (неповозні) способи захисту порушених злочином майнових прав потерпілих осіб. Одним з таких неповозних способів є відшкодування завданих злочином матеріальних збитків в кримінальному процесі з власної ініціативи суду. Суть даного кримінально-процесуального способу захисту полягає в тому, що суд при винесенні вироку з власної ініціативи вирішує питання про відшкодування завданих внаслідок вчинення злочину матеріальних збитків, якщо цивільний позов не був заявлений потерпілим, і, внаслідок цього, його майнові та інші права залишилися незахищеними. Вказаний спосіб відшкодування заподіяних злочином збитків, звичайно, виходить за рамки встановленої в законодавчій та правозастосовчій практиці конструкції з'єданого процесу. Крім цього, цей спосіб в деякій мірі є складним для теоретичного дослідження, оскільки відходить від загальних положень, вироблених кримінально-процесуальною наукою щодо цивільного позову в кримінальному процесі. В цьому і бачається причина того, що у вітчизняній науковій та правовій літературі, за невеликими винятками, даний кримінально-процесуальний інститут не був предметом самостійного наукового дослідження. Відповідно і в правозастосовчій практиці відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду не знаходить належного практичного застосування.

Так, у проаналізованих 163-ох кримінальних справах про злочини, внаслідок вчинення яких потерпілим було заподіяно майнову чи фізичну шкоду, на момент розгляду справи в суді збитки залишалися невідшкодованими в 114-ти випадках, так як не був заявлений цивільний позов. Позовний спосіб відшкодування збитків був застосований в –59-ти випадках. І лише у 16-ти справах матеріальні збитки були відшкодовані за власною ініціативою суду (при цьому, в 11-ти випадках суд стягнув із засуджених в користь держави вартість лікування потерпілих від злочину). Навіть якщо припустити, що певна частина потерпілих від злочину вирішила пред'явити позов в порядку цивільного судочинства (напр. невстановлені збитки на момент розгляду справи, непризначена пенсія по інвалідності) або ж потерпілий взагалі відмовляється від відшкодування заподіяної йому шкоди, все ж привертає увагу незначне використання судом можливості відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи, хоч відповідно до ч.2 ст.29 та ст. 93¹ КПК України у випадку непред'явлення цивільного позову в кримінальній справі суд (суддя) зобов'язаний (вправі) вирішити питання про відшкодування збитків з власної ініціативи. Дослідження вченими-процесуалістами проблеми відшкодування шкоди за ініціативою суду дає досить різноманітні результати. Так, Зінатулін у проведеному дослідженні відшкодування судами збитків з власної ініціативи в справах про розкрадання державного майна виявив, що зазначений спосіб відшкодування мав місце всього в 6-ти відсотках від загальної кількості випадків. За результатами дослідження В.Я.Понаріна (вивченню піддавалось 161-а кримінальна справа) відшкодування матеріальних збитків за ініціативою суду склала 15,5 відсотка.

Наведені результати досліджень засвідчують обмежене використання в судовій практиці вказаної форми відшкодування заподіяної злочином шкоди. На думку автора це обумовлюється двома чинниками: 1) недостатньо чіткою законодавчою регламентацією аналізованої форми відшкодування; 2) недостатнім науковим опрацюванням механізму застосування інституту відшкодування шкоди з ініціативи суду в кримінальному процесі. В цьому і проявляються причини того, що суди не застосовують вказаний спосіб відшкодування збитків, незважаючи на те, що законодавець зобов'язує у випадках, визначених законом, реалізувати захист майнових прав потерпілих від злочину з власної ініціативи суду, якщо ці права на момент винесення вироку залишилися незахищеними.

Кримінально-процесуальне законодавство України і раніше передбачало можливість відшкодування шкоди потерпілому від злочину з власної ініціативи суду. Так, ст.305 Кримінально-процесуального кодексу Української РСР в редакції 1927 року передбачала, що "суд, вбачивши, що потерпілому завдано шкоди, має право, виносячи вирок, постановити стягти з підсудного відповідну суму на користь потерпілого, хоч би цей останній не пред'явив цивільного позову". Як бачимо, законодавець надавав суду право скористатися таким способом захисту порушених злочином майнових прав і, при цьому, переслідував принаймні дві цілі: по-перше, якнайшвидше відновлення порушених злочином майнових прав та інтересів; по-друге, досягнення такого відновлення найбільш економним способом – шляхом з'єднаного процесу. Власне, для більш ефективної реалізації відновлення майнового стану потерпілих від злочину законодавець надав суду право з власної ініціативи стягувати з обвинуваченого (підсудного) завдані його злочинним вчинком матеріальні збитки одночасно з вирішенням питання про притягнення його до кримінальної відповідальності.

Згідно п.365 Статуту кримінального судочинства Австрії 1873 року, який діяв на території Західної України та Польщі аж до 1928 року, майнова шкода, завдана потерпілому в результаті вчинення злочинного діяння, встановлювалася і відшкодовувалася судом *ex officio*, тобто незалежно від волі потерпілого. Потерпілий тільки повідомлявся про порушення провадження в кримінальній справі і йому надавалося право прийняти участь в процесі.

Параграф 1 ст.365 КПК Польської Республіки 1969 року встановлював, що у випадку винесення судом вироку за розкрадання державного і колективного майна, суд зобов'язаний був з власної ініціативи присудити в користь потерпілої організації грошове відшкодування збитків. Якщо ж шкода заподіяна внаслідок вчинення іншого виду злочину, то суд наділявся правом присудження відповідного грошового відшкодування завданих збитків. Але новий КПК Республіки Польща 1998 року не передбачає можливості відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду.

Значна увага приділена в дисертації з'ясуванню правової природи відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду. Той факт, що ця форма захисту порушеного злочином права закріплена в кримінально-процесуальному законі України (ч.3 ст.29, ч.2 ст.93¹ КПК України) свідчить про її процесуальний характер. Права і обов'язки, що впливають із змісту даних норм, адресовані не безпосереднім учасникам матеріально-правового відношення (обвинуваченому, підсудному і потерпілому), а, винятково, суду, який розглядає і вирішує конкретну кримінальну справу. Суд при вирішенні питання про кримінальну відповідальність підсудного одночасно реалізує цивільно-правову відповідальність цього ж підсудного

перед потерпілим, посилаючись на відповідну норму кримінально-процесуального закону.

В юридичній літературі відсутня єдина думка з приводу існування такої самостійної форми захисту як відшкодування заподіяної злочинної шкоди з власної ініціативи суду. Багато авторів (А.А.Добровольський, Н.Башкатов) стверджують, що відшкодування шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві є однією з особливостей позовного провадження. Проте, автор підтримує позицію вчених-процесуалістів, які стверджують, що присудження до відшкодування підсудним завданих злочином потерпілому матеріальних збитків з власної ініціативи суду є самостійною кримінально-процесуальною формою захисту порушених злочином майнових прав (С.А.Альперт, З.З.Зінатулін, В.Г.Дасв, В.Т.Нор).

Автор поділяє думку, що необхідною ознакою позовного провадження в кримінальному процесі є наявність вимоги потерпілого (цивільного позову) про відшкодування йому завданих злочином збитків. Така вимога зумовлює виникнення певних процесуальних відносин і, відповідно, суб'єктів процесу (цивільного позивача і відповідача чи цивільного відповідача). Для відшкодування заподіяних злочином збитків з власної ініціативи суду найголовнішою характерною особливістю є відсутність позовної заяви. Тому, на відміну від позовного провадження у кримінальному процесі, характерною особливістю такого роду відносин є відсутність процесуальних сторін. Потерпілий є лише особою, в користь якої здійснюються відповідні процесуальні дії і не бере безпосередньої участі в правовідносинах. Обвинувачений, який в даному випадку особисто відповідає за майнові наслідки вчиненого злочину, також не виконує роль сторони у процесі, так як йому не протистоїть протилежна сторона. Це вказує на відмінність між позовним способом відшкодування завданої злочином шкоди і відшкодуванням її з власної ініціативи суду в кримінальному процесі.

Автор проводить розмежування цих двох інститутів, вказуючи, що для можливості застосування позовного способу відшкодування шкоди в кримінальному процесі необхідною є наявність таких основних умов: факту заподіяння злочином матеріальних збитків; пред'явлення позову про їх відшкодування; залучення в процес спеціальних суб'єктів – сторін цивільного позову (цивільного позивача і відповідача чи цивільного відповідача). Для реалізації відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду необхідна лише одна умова: факт заподіяння злочином шкоди державі або фізичній особі, яка за станом здоров'я та з інших поважних причин не може захистити свої права.

Ще однією відмежувальною ознакою позовного способу захисту в кримінальному процесі є регламентована законом можливість пред'явлення цивільного позову про відшкодування заподіяної злочином шкоди лише до початку судового слідства у справі. Реалізація ж такого кримінально-процесуального способу захисту як відшкодування заподіяних злочином збитків потерпілому з ініціативи суду є можливою аж до постановлення судом вироку у справі.

Наведене дає підставу зробити висновок про те, що відшкодування завданих злочином матеріальних збитків з ініціативи суду є самостійним кримінально-процесуальним способом (формою) захисту порушених злочином майнових прав потерпілих осіб, а не "спрошеним варіантом позовної форми захисту права".

Відзначено також докорінну відмінність інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду від покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку усунути завдану внаслідок вчинення злочину шкоду. Так, при реалізації цивільно-правового обов'язку відшкодування заподіяної злочином шкоди з

ініціативи суду в кримінальному процесі, позбавлення винної особи певних правових благ полягає виключно у зменшенні сфери її майнового (матеріального) володіння. Ніяких каральних функцій реалізація цивільно-правового обов'язку відшкодування шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві не здійснює. Застосування ж відстрочки виконання вироку судом і покладення обов'язку на засудженого в певний строк усунути заподіяну шкоду (ч.3 ст.46¹ КК України) полягає, насамперед, в здійсненні кримінально-правової (пенальної) функції (тобто має за мету, насамперед, застосування покарання до засудженого). Якщо протягом встановленого судом строку засуджений виконає покладений на нього судом обов'язок відшкодувати шкоду і не вчинить нового правопорушення, то суд звільняє засудженого від покарання. З іншого боку, при невиконанні обов'язку відшкодувати шкоду, суд може винести ухвалу про скасування відстрочки виконання вироку до позбавлення волі та про необхідність реального виконання вироку.

Дисертант робить висновок, що застосування інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві спрямоване, насамперед, на реалізацію цивільно-правової відповідальності шляхом відновлення порушеного злочинним майнового стану потерпілого (тобто носить чисто компенсацийний характер). Цим самим вказаний інститут принципово відрізняється від кримінально-правового обов'язку усунення засудженим завданої злочином шкоди.

В ході дослідження проведено аналіз процесуальних підстав відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду в кримінальному судочинстві. Можливість реалізації в кримінальному судочинстві відшкодування завданих збитків за ініціативою суду на думку автора повинна бути зумовлена певними передбаченими законом умовами, за наявності яких можна вести мову про самостійне вирішення судом питання про відшкодування шкоди. До таких умов слід віднести наявні матеріально-правові підстави і процесуальні передумови.

Матеріально-правовими (фактичними) підставами відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві є юридичні факти, з наявністю яких закон пов'язує виникнення певного правовідношення між заподіювачем шкоди (це, як правило, обвинувачений) і матеріально потерпілою особою, і які включають в себе суспільно-небезпечне діяння (в нашому випадку, склад злочину), матеріальні збитки як шкідливий наслідок від даного діяння, причинний зв'язок між вказаними суспільно-небезпечним діянням та завданими матеріальними збитками. Дані факти мають юридичне значення і входять до складу цивільного правопорушення як єдиної підстави матеріальної (цивільно-правової) відповідальності (ст.4, 440-466 ЦК України). Одночасно вони є матеріальними підставами в судовому провадженні по відшкодуванню заподіяної злочином майнової та іншої шкоди в порядку кримінального судочинства.

Процесуальні передумови, існування яких є необхідним для реалізації відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві, - це юридично значимі обставини, з котрими процесуальний закон пов'язує виникнення провадження по відшкодуванню заподіяної злочином шкоди потерпілому в кримінальному процесі. Автор поділяє твердження проф. Нора В.Т., що, хоч процесуальні передумови відшкодування шкоди в кримінальному судочинстві є похідними від матеріально-правових (фактичних) підстав, проте, вони є відносно самостійними, адже наявність чи відсутність процесуальних передумов прямо визначає можливість чи неможливість реалізації захисту порушених злочином майнових прав та інтересів потерпілих осіб.

Відзначається, що крім процесуальних передумов, які є спільними з позовним способом захисту порушених злочином прав потерпілих, інститут відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному процесі, має спеціальні, притаманні тільки цьому інституту передумови. Спільними для обидвох інститутів є наступні процесуальні передумови: 1) підвідомчість суду правовідношення, що виникло внаслідок факту заподіяння матеріальних збитків; 2) відсутність судового рішення, яке повинно було б врегулювати вказане правовідношення шляхом стягнення збитків з боржника, відмови в їх відшкодуванні, укладенні мирової угоди, відмови позивача від позову; 3) відсутність чітко вираженої відмови потерпілої особи від цивільного позову і взагалі від відшкодування збитків; 4) визнання обвинуваченого винесеним вирокком суду винним в вчиненні суспільно-небезпечного діяння, одним з правових наслідків якого стало заподіяння матеріальної та іншої шкоди. У випадку відсутності будь-якої з цих умов задоволення цивільного позову в кримінальному процесі не допускається. Немоżliвим є, в такому випадку, і використання в процесі інституту відшкодування шкоди з ініціативи суду.

Специфічними для інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві є наступні процесуальні передумови: а) відсутність заявленого цивільного позову в кримінальній справі; б) заподіяння внаслідок вчинення злочину матеріальних збитків державному матеріальному інтересу або ж заподіяння матеріальних збитків фізичній особі, яка в силу зазначених в кримінально-процесуальному законі та інших поважних причин (ч.1,2 ст.29 КПК України) не може захищати свої порушені права та інтереси; в) правова можливість покласти майнову відповідальність за завдані збитки тільки на обвинуваченого (підсудного).

Дисертант відзначає необхідність доповнення чинного Кримінально-процесуального кодексу України окремою нормою, яка б підтвердила самостійність існування інституту відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду і передбачила б реальну можливість (обов'язок для суду) такого відшкодування, зокрема:

“Стаття 28¹. Відшкодування шкоди в кримінальному процесі з ініціативи суду.

Шкода, що була завдана потерпілому в результаті вчинення злочину, але потерпілий (або прокурор в інтересах потерпілого) з певних причин не пред'явив цивільного позову, підлягає відшкодуванню в кримінальній справі з ініціативи суду, якщо цього вимагає охорона інтересів держави та громадян.

Суд, виявивши після початку судового слідства, що цивільний позов з певних поважних причин не був заявлений, зобов'язаний з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування шкоди потерпілому.

Потерпілий від злочину має право відмовитись від відшкодування завданої йому шкоди, але до моменту оголошення судом про вихід його до нарадчої кімнати для постановлення вироку. Така відмова повинна бути мотивована і не повинна порушувати прав та інтересів інших осіб.

Поважними причинами, що стали перешкодою для пред'явлення цивільного позову потерпілим, вважаються:

тяжкий стан здоров'я потерпілого;

тяжке матеріальне становище потерпілого;

інші поважні причини, що підлягають обов'язковому з'ясуванню судом в кожному конкретному випадку.”

Автор пропонує також з метою забезпечення можливостей відшкодування заподіяної злочином шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві ввести наведену норму до нового КПК України.

Видається, що закріплення інституту відшкодування шкоди в окремій статті КПК України підтвердило б значимість цього способу відшкодування, а це, своєю чергою, сприяло б більш активній його реалізації в правозастосовчій практиці.

У Розділі 3 “Відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду в динаміці кримінального процесу України”, який складається з двох підрозділів, аналізуються механізми судового провадження по відшкодуванню завданої злочином шкоди за ініціативою суду першої інстанції та в контрольних стадіях кримінального судочинства.

Виходячи із змісту статей 29, 93¹ КПК України, констатується, що реалізація відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду є можливою виключно на стадії судового розгляду після оголошення про початок судового слідства. Проте, КПК України не містить спеціальних норм, які б регулювали питання відшкодування на стадії судового розгляду. Автор вважає, що в існуванні таких норм немає потреби, оскільки більшість здійснюваних судом першої інстанції дій спрямована одночасно і на встановлення характеру та розміру заподіяної злочином шкоди, як необхідного елемента предмету доказування, і на вжиття заходів до її відшкодування ще на стадії видання обвинуваченого до суду (п.п. 3,9 ст. 242 КПК України).

Відзначається термінологічна невідповідність між п.9 ст.242 КПК України і ст.272 КПК України, так як перша норма зобов'язує суд встановити чи вжито заходів до відшкодування шкоди незалежно від способу відшкодування. Стаття ж 247 КПК України покладає на суд обов'язок вжити заходів по забезпеченню відшкодування шкоди лише з використанням позовного способу. Тому запропоновано з метою усунення такої розбіжності в назві та тексті ст.247 КПК України словосполучення “цивільного позову” замінити словами “відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином”.

В результаті аналізу ч.3 ст.29, ч.8 ст.334 дисертант робить висновок про необхідність обов'язкової мотивації судом у вирокі застосування чи відмови в застосуванні відшкодування з власної ініціативи завданих злочином збитків. З іншого боку, при відшкодуванні судом з власної ініціативи витрат на лікування потерпілого в порядку ст.93¹ КПК України суд не зв'язаний обов'язком наводити у вирокі мотиви застосування чи незастосування свого права.

Аналізуючи питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди в контрольних стадіях процесу (касаційному провадженні), дисертант доходить висновку: якщо в передбачених законом випадках (ч.8 ст.334, ч.3 ст.29 КПК України) суд першої інстанції не виконав покладеного на нього обов'язку по відшкодуванню завданих злочином збитків, тобто, не застосовував правила про відшкодування шкоди з власної ініціативи або не вказав мотивів відмови в задоволенні цивільного позову і не визнав за потерпілим права на відшкодування заподіяної злочином шкоди в порядку цивільного судочинства, то такі дії суду є порушенням кримінально-процесуального закону, яке підлягає усуненню касаційною інстанцією. Проте, скасування вироку суду з причини невідшкодованих збитків потерпілому (та ще й при наявності умови, що він має право відшкодувати збитки в порядку цивільного судочинства) негативно позначилася б на реалізації принципу процесуальної економії часу і засобів у вирішенні основних завдань кримінального судочинства. Тому, з огляду на судову практику, діяльність судів контрольних інстанцій, котрі, у випадку неправильного вирішення цивільного позову судом першої інстанції, скасовують вирок в частині

цивільного позову із скеруванням його для розгляду в порядку цивільного судочинства, з позиції автора повинна стосуватись і питань неправильного відшкодування збитків з власної ініціативи суду першої інстанції. Якщо ж суд першої інстанції не приймав рішення про відшкодування збитків з власної ініціативи, то неможливо є і відміна (зміна) в частині розміру відшкодування збитків.

В результаті дослідження зроблено висновок, що збільшення розміру відшкодування шкоди на контрольних стадіях кримінального судочинства незалежно від способу відшкодування не порушує принцип заборони "повороту на гірше", так як таке відшкодування становитиме для засудженого не додаткове покарання, а лише матеріальну відповідальність за реально завдані збитки, які не потребують додаткового доказування в кримінальному процесі, що повністю відповідає п.4 ст.311 ЦПК України. В зв'язку з цим пропонується закріпити положення п.4 ст.311 ЦПК України в ст.28, 29 КПК України. Більше того, в ст.53 проекту КПК України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, таке положення передбачене.

У **Висновках** сформульовано основні підсумки проведеного дослідження, підкреслено практичне значення розробленої теми, визначені шляхи вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України і сформульовано конкретні пропозиції.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора:

1. Гузела М. Щодо вирішення судом з власної ініціативи питання про відшкодування шкоди в кримінальному судочинстві України // Стан кодифікаційного процесу в Україні: системність, пріоритети, уніфікація. Матеріали III Всеукраїнської конференції. – К., 1995. – С.121-122.

2. Гузела М. Проблема відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України // Матеріали I Регіональної наукової конференції. – Львів, 1995. – С.115-117.

3. Гузела М. Деякі проблеми правовідносин, що виникають з приводу відшкодування шкоди з ініціативи суду в кримінальному судочинстві України // "Вільна спілка" та сучасний український конституціоналізм. Драгоманівський збірник. – Львів: Світ, 1996. – С.244-248.

4. Гузела М.В. Правова природа відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві // Проблеми утвердження правової держави та захисту прав людини в Україні. Вісник Львівськ. ун-ту ім.І.Франка (серія юридична). – Вип.33. – Львів, 1996. – С.64-68.

5. Гузела М.В. Щодо проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду в кримінальному судочинстві // Вісник Прикарпатського ун-ту ім.В.Стефаника (серія правознавство). – Вип.1. – Івано-Франківськ, 1997. – С.171-176.

6. Гузела М.В. До проблеми захисту прав потерпілих з ініціативи суду в кримінальному судочинстві України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали III Регіональної наукової конференції. – Львів, 1997. – С.270-275.

7. Гузела М.В. Захист майнових та інших прав потерпілих як кримінально-процесуальна функція // Держава і право. Щорічник наукових праць молодих вчених. – Випуск другий. – Київ, 1998-1999. – С.321-330.

8. Гузела М. До питання про відшкодування з власної ініціативи суду завданої злочином шкоди в кримінальному судочинстві України // Вісник Львівського університету (серія юридична). – Вип 34. – Львів, 1999. – С.209-212.

9. Гузела М.В. Реалізація захисту порушених злочином прав потерпілих як елемент кримінально-процесуальної функції // Права людини і Україна. – Праці Львівської лабораторії прав людини Академії наук України (серія I). – Вип. 2. – Львів, 1999. – С.49-55.

Анотація

Гузела М.В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес; криміналістика; судова експертиза. Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1999.

В дисертації досліджуються питання захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих, зокрема, відшкодування завданої злочином шкоди потерпілому з власної ініціативи суду в кримінальному процесі України. Значна увага приділена аналізу правової природи та процесуальних підстав відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному процесі. Сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства і судової практики по відшкодуванню завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному процесі України.

Ключові слова: шкода, відшкодування шкоди; потерпілий; ініціатива суду в кримінальному процесі.

Аннотация

Гузела М.В. Возмещение причиненного преступлением вреда по инициативе суда в уголовном судопроизводстве Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовное процесс; криминалистика; судебная экспертиза. Львовский государственный университет имени Ивана Франко. Львов, 1999.

В диссертации исследуются вопросы защиты нарушенных преступлением имущественных и других прав потерпевших, в частности, возмещения причиненного преступлением вреда потерпевшему по собственной инициативе суда в уголовном процессе Украины.

На основе анализа законодательства, литературы и судебной практики делается вывод о том, что защита нарушенных преступлением имущественных прав потерпевших в уголовном процессе Украины - это отдельное направление деятельности уполномоченных органов уголовного процесса, которое наделено всеми признаками уголовно-процессуальной функции и основной задачей которого является возмещение(устранение) причиненного преступлением вреда, как одного из негативных последствий преступления .

Возмещение причиненного преступлением имущественного вреда по собственной инициативе суда рассматривается как самостоятельный институт уголовного судопроизводства, в частности, как одна из форм защиты нарушенных преступлением имущественных прав потерпевших лиц. В связи с этим, проведен обстоятельный анализ правовой природы и процессуальных оснований возмещения причиненного преступлением вреда по инициативе суду в уголовном процессе. Подтверждается вывод, что применение института возмещения причиненного

преступлением имущественного вреда по инициативе суда в уголовном судопроизводстве направлено, прежде всего, на реализацию гражданско-правовой ответственности путем восстановления нарушенного преступлением имущественного положения потерпевшего (т.е., имеет чисто компенсационный характер).

Отмечается, что реализация в уголовном судопроизводстве возмещения причиненного преступлением имущественного ущерба по инициативе суда возможна исключительно при наличии предусмотренных законом условий (фактических оснований и процессуальных предпосылок), которые подвергаются детальному анализу.

Ссылаясь на законодательство Украины и на материалы судебной практики, проанализированы вопросы судебного производства по возмещению причиненного преступлением вреда по собственной инициативе суда в первой инстанции и в контрольных инстанциях уголовного судопроизводства Украины.

Сформулировано рекомендации, направленные на усовершенствование законодательства и судебной практики по возмещению причиненного преступлением вреда по инициативе суда в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: вред, возмещение вреда; потерпевший; инициатива суда в уголовном процессе.

Annotation

M. Huzela. Compensation of damages caused by the crime on the initiative of the court in the criminal justice of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for acquiring a scientific degree of the candidate of legal sciences on specialization 12.00.09 – criminal procedure, criminalistics and forensic examination at Ivan Franko Lviv University, 1999.

In the dissertation the issues of protection of the violated property and other rights of the victim on the initiative of the court in the criminal justice of Ukraine is discussed.

A considerable attention is paid to the analysis of the legal nature and procedural grounds of the compensation of the damages caused by the crime on the initiative of the court in the criminal justice of Ukraine.

The author is giving recommendations to the improvements of the legislation and courts' practice in terms of the compensation of the caused damage on the initiative of the court in the criminal procedure of Ukraine.

Key words: damage, compensation of damage, victim, initiative of the court in criminal procedure.